

SOMOGY MEGYEI KÖZSÉGEK NÉPESEDÉSI VISZONYAI 1748-BAN

Írta: KOVÁTS ZOLTÁN

A történeti statisztikának viszonylag legjobban művelt ága a történeti demográfia. Azonban jelentős feldolgozások még ezen a területen is főként csak az ország össznépességének meghatározására történtek [1]. Mind az össznépesség számának a valóságot jól megközelítő meghatározásához, mind a népesedési folyamat kölcsönhatásában való vizsgálatához egész sor egyéb kérdést is ismeri kellene. A családok vagy a háztartások átlagos lélekszáma, a természetes szaporodás mértéke stb. olyan kérdések, amelyek nincsenek megnyugtatóan tisztázva. Forrásaink, amelyek ilyen kérdésekre választ adhatnak, csak egy kisebb terület viszonyait világítják meg, de ezekből a mozaikokból tevődhet össze a múlt népesedésének teljesebb képe. Kutatásaink Somogy megye népesedési viszonyainak feltárására irányulnak. E kutatások egyik részleteredményét kívánjuk most közzétenni.

A történeti demográfiai kutatásoknál, mint minden történeti kutatásnál a forrás és annak értékelése a legnagyobb probléma. Eddigi vizsgálódásaink tanulsága, hogy a népesedéstörténeti kutatások legfontosabb, és eddig legkevésbé kiaknázott forrásai az egyházi anyakönyvek [2]. Feldolgozásuk igen hosszadalmas és munkaigényes, mert pontos eredményekhez csak a névszerinti feldolgozás útján juthatunk, így tudjuk kiküszöbölni az anyakönyvek vezetésének esetleges hiányosságait. De ha egy ilyen feldolgozás megtörtént, akkor a népesedési viszonyok alakulását a maga folyamatában rendkívüli részletességgel tudjuk vizsgálni. (Élveszületett és ténylegesen élő gyermekek száma családonként, élveszületési sorrend az anya életkora szerint, házasságkötés után az anya átlagosan hanyadik hónapig szül, hány éves az utolsó szüléskor, a születések közötti intervallumok, a halandósági viszonyok pontos ismerete: 1000 élveszületett közül meghalt csecsemők, gyermekek száma, az első, második, harmadik házasságkötés gyakorisága, a természetes szaporodás mértéke stb.)

E tanulmányunkban egy másik forrástípus, az egyházlátogatási jegyzőkönyvekhez (*Visitaciones Canonicae*) kapcsolódó összeírások forrásértékét kívánjuk elemezni, majd egyes somogyi községekre vonatkozó adatok feldolgozásával a kor népesedési jellemző vonásait megvilágítani. Míg az anyakönyvek adatainak feldolgozásával a népmozgalom folyamatát lehetett követni, addig ezek az egyházi összeírások a népszámláláshoz hasonló feldolgozást tettek lehetővé természetesen kevesebb adattal.

Már több éve annak, hogy DÁVID ZOLTÁN felhívta a figyelmemet a veszprémi püspöki levéltárban található gyűjteményre. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek és az azokhoz kapcsolódó összeírások egyházkormányzati célokat

szolgáltak, de adott esetben népesedéstörténeti szempontból is igen értékesek. Ezekben az összeírásokban az tükröződik, hogy az egyes községekben házanként haladva összeírták névszerint a lakosokat. A családfő- és gyermekei, a vele élő családos testvérei és ezek gyermekei, egyéb rokonok, a jobbágháztartás családos és önálló alkalmazottai mind összeírásra kerültek, életkoruk, a családban elfoglalt helyzetük feltüntetésével. Az összeírás értékét növeli, hogy a teljes népességre, így a nemesség családjainak összeírására is kiterjedt. Somogy megyére a veszprémi püspöki levéltárban 1748, 1757 és 1771 évről vannak ilyen összeírások. A továbbiakban néhány példán mutatjuk be forrásanyagunk jellegét, adataink gazdagságát [3].

Nagygomba

„Perillustris Dominus Josephus Deseo” [4]	26 éves
Deseő Anna Mária soror (nőtestvér)	36 „ (özv.)
leánya	6 „
Deseő Zsuzsanna soror (nőtestvér)	26 „ (özv.)
leánya	1 „
Kocsis András auriga (kocsis)	35 „
felesége	23 „
fia	7 „
Simenházy Mihály porcarius (kanász)	18 „
Lóky István villicus (gazda, ispán)	37 „
felesége	28 „
Dobay Éva ancilla (cseléd lány)	28 „ (özv.)
Korpory Magda ancilla (cseléd lány)	19 „
Kenyeres Éva ancilla (cseléd lány)	17 „
Kalló Anna ancilla (cseléd lány)	13 „
Király Ferenc scriba (írnok)	22 „
Sári Bálint bubulcus (béres, ökrös)	37 „
felesége	35 „
fia	3 „
leánya	9 „
Szabó István opilió (juhász)	38 „
felesége	35 „
fia	4 „
fia	9 „
leánya	7 „
leánya	5 „
leánya	2 „

A nemesi háztartás teljes lélekszáma az adott esetben 27. Ez természetesen nem általános. A nemesi háztartás nagysága a nemesi birtok kiterjedésével van összefüggésben. A nemesi háztartások átlagos nagyságának megállapítása külön probléma, további kutató munkát igényel, de e forrástípus alapján megoldható.

A jobbágyháztartások főbb típusai:

Attala

47. sz. ház	Csullag Gergely	80 éves
	felesége	56 „
	fia	16 „
	Csullag Pál fia	37 „
	felesége	28 „
	fia	11 „
	leánya	7 „
	Csullag János fia	33 „
	felesége	22 „
	leánya	6 „
	leánya	5 „
	Csullag István fia	20 „
	felesége	16 „
	Pap István servus (szolga)	18 „
	Olej Ilona inqillina	100 „

Ebben a háztartásban rokoncsaládok élnek együtt, ez nem jellegzetes, a lélekszám ugyancsak igen magas (15 fő).

Somogysámsón

29. sz. ház	Gaál Mózes	25 éves
	felesége	20 „
	fia	3 „
	leánya	1 „
	Barcsi János servus (szolga)	25 „
	Farkas Pál porcarius (kanász)	22 „
	Borda Ilona ancilla (cseléd lány)	22 „

Az ilyen jobbágyháztartás már igen gyakori, arra példa, hogy a jobbágyi telken élők is olykor jelentős számú alkalmazottat foglalkoztattak.

21. sz. ház	Hegedűs Mátyás	48 éves
	felesége	28 „
	leánya	6 „
	leánya	1 „

Leggyakoribb mégis a házastársakból és gyermekekből álló ún. „család-mag” háztartás.

Az összeírás igen gazdag anyagával kapcsolatban felmerül, hogy felveték-e valóban a falu minden házáat és minden lakóját? Ezt a kérdést a források összehasonlításával, s ezek közül is elsősorban az egyházi anyakönyvek névanyagának összehasonlításával lehet eldönteni. A különböző forrásokkal való összehasonlítás eredményeként azt állapíthatjuk meg, hogy legteljesebbek maguknak a plébániáknak az összeírásai. A leányegyházak anyaga már korántsem ilyen teljes. Ugyancsak jók az összeírások ott, ahol a község népessége mind katolikus. A felsorolt elveket azért általánosítani nem lehet. Pl. Kéthely nevű község a XVIII. század közepén a plébánia székhelye és csak katolikusok lak-

ják, [5] a községre vonatkozó összeírás feldolgozásáról mégis le kellett mondanunk, mert névanyagának az anyakönyvvél való összehasonlításakor kitűnt, hogy a helység népességének 50–60%-ára előttünk ismeretlen okból nem terjedt ki a jegyzékbevétele. Az egyházi anyakönyv feldolgozása megmutatta, hogy 1720-ban már legalább 138 család lakott a községben. 1748-ban mindössze 390 lakost írtak össze, ugyanakkor a keresztelési bejegyzések alapján 200–210 családot mutatható ki. Az 1784/85. évi népszámlálás adata is ellene mond az 1748. évi felvételnek, mert a népszámláláskor csak magának a falunak a jogi népessége 1064 – Marót és Sári pusztá nélkül [7]. Kéthely esetében tehát az 1748. évi összeírás feltétlen hiányos. Más községekben annak ellenére, hogy a népesség különböző felekezethez tartozott, vagy filiáról van szó, az adatok egybevetése alapján teljesnek találtuk az összeírást.

A veszprémi püspökséghez tartozó Somogy megyei községek közül így első feldolgozásra azokat a községeket választottuk ki, amelyekben a különböző adatokkal összevetve azt tapasztaltuk, hogy valóban mindenkinek a felvétele megtörtént.

Somogy megye veszprémi püspökséghez tartozó része két kerületre (districtus) oszlott: a segesdire és kaposvárira. Feldolgozásunkban két-két községet választottunk a segesdi (Marcali, Somogysámsón) és a kaposvári districtusból (Attala, Kapospula). Valamennyit csak katolikusok lakták, Marcalinak, Somogysámsónak és Attalának önálló plébániája van, Kapospula pedig Attalának a filiája.

Más források adataival egybevetve az 1748. évi összeírást a következő képet nyerjük:

F o r r á s	Attala	(K.) Pula	Marcali	(S.) Sámsón
<i>Családok száma:</i>				
1695. Urbarium ⁸	—	—	27	—
1701. „ „ ⁹	—	—	29	5
1712. Megyei dicális összeírás ¹⁰	—	10	92	7
1718. „ „ „ „ ¹¹	26	9	90	15
1720. Országos összeírás ¹²	11	6	52	10
1720. Megyei dicális összeírás ¹³	20	7	115	18
1736. „ „ „ „ ¹⁴	23	5	110	30
1751. „ „ „ „ ¹⁵	44	18	—	27
1748. <i>Canonica Visitatio</i>	112	40	220	63
<i>Népesség:</i>				
1748. <i>Canonica Visitatio</i>	496	179	1006	316
1784/85. Első népszámlálás ¹⁶	698	320	1329	598
1869. Népszámlálás ¹⁷	1068	495	4465*	1236
1880. „ „	1121	648	4810	1276
1910. „ „	1207	647	6106	1366
1920. „ „	1105	603	6157	1271
1941. „ „	1145	656	6649	1168
1949. „ „	1110	655	6450	1281
1960. „ „	1042	656	7877	1331

* Kisdombával és Nagygyombával összeépült Marcali.

Forrásunk értékét jól kifejezi az adóösszeírásokkal való összehasonlítás. Ezek az adóösszeírások voltak a XVIII. század első felének népességi viszonyaira eddig a leginkább felhasználtak. Itt világosan láthatjuk, hogy ezek csak a népesség kisebb hányadára terjedtek ki. 1751-hez képest 1748-ban Attalán 154⁰/₀-al, Kapospulán 122⁰/₀-al és Somogysámsonban 133⁰/₀-al több családot írtak össze. Az 1720. évi országos összeírás hiányossága különösen is kiemelkedik.

Az 1748. évi népességi adat és az 1784/85. évi népszámlálás összehasonlítása egyik fontos ellenőrzési lehetősége a felvétel teljességének. Attala és Marcali esetében a két népességi adat között olyan kismérvű a növekedés, hogy Attalán évenkénti 1,1⁰/₀-os, Marcaliban meg csak évenkénti 0,86⁰/₀-os természetes szaporodással számolhatunk. Ezek a kor népesedési viszonyainak eddigi ismeretében reális természetes szaporodási mutatók. — Kapospula és Somogysámson esetében a növekedés nagyobb, de ott mindkét esetben a mechanikus népmozgalom emelte meg a népesség számát. Kapospulába 1748 előtt német családok beköltözése indult meg, a folyamat kisebb mértékig továbbtart 1784-ig. Somogysámson az 1748. évi és 1784/85. évi adatok között jelentős az eltérés. A kérdés tisztázására megint az egyházi anyakönyvet dolgoztuk fel [18]. Az anyakönyvben 1743–1749 között szereplő családok közül csaknem mindegyik megtalálható volt az 1748. évi összeírásban is, mindössze egy Horváth és egy Farkas nevű család hiányzott. A Horváth nevűek egy része „cigány” bejegyzéssel szerepelt, Farkas nevű meg legtöbb volt a községben, így véletlenül is kimaradhattak az összeírásból. Ennyi kimaradás, ennyi hiányosság az egész szempontjából lényegtelen. Az anyakönyvből ugyanakkor az is megállapítható volt, hogy a gyermekek is mind bekerültek az összeírásba. Az 1748 és 1784 közötti jelentősebb népességnövekedést az okozta, hogy ebben az időszakban 18–20 család költözött be a faluba. Tehát az 1748. évi somogysámsoni adat is pontosnak bizonyult. Az elvégzett elemzés alapján a négy községre vonatkozó adatfelvételt teljes értékűnek fogadhatjuk el.

A népesedési szempontból vizsgálatra kerülő négy község már a török időkben is lakott [19]. Nagyobbmértvű betelepülés Kapospulába történt. A XVIII. századi dicális conscriptiook szerint lakói „örökös jobbágyságok”, nemeseket a községekben nem találunk. Az 1748. évi összeírásnak elsősorban a népesedési vonatkozású mondanivalóját kívánjuk kiemelni, de a jobbágyság rétegződésére is fontos adatokat nyerhetünk. Az összeírásból az tűnik ki, hogy a jobbágygazdagság képes a családi munkaerőn kívül másokat is foglalkoztatni. A török uralom megszűnése utáni időben Somogy megyében a telken élő, termelőeszközökkel rendelkező jobbágyság megerősödése figyelhető meg. Az 1767. évi úrbéri felvételek megmutatták, hogy igen jelentős az irtás (extirpata) földterület a jobbágyság kezén. Az összes szántóterület háztartásonként az úrbérrendezés kezdetén a 30 magyar holdat is meghaladja átlagosan. A török uralom meglazította a földesúri függés szálait, a „második jobbágyság” csak fokozatosan erősödik meg. E töröktől felszabadult megyében erős falusi önkormányzattal találkozzunk a XVIII. század elején. A megyei és földesúri hatalomnak ezt csak fokozatosan sikerült lejártni. A gazdasági helyzetet jellemzi, hogy a török uralom megszűnése után még sokáig volt elegendő jóminőségű kaszáló és legelő, ami aztán a szántóföldi művelésre is alkalmas volt. A termelőeszközökkel rendelkező jobbágyság egy darabig szabadon terjeszkedhetett. Az 1748. évi összeírás azt az állapotot tükrözi, amikor e megerősödő „paraszt-polgári” jobbágygazda-

ságban cselédek, szolgák vagy akár családok zsellérek alkalmazása nem ritkaság. A földesúri majorságok kiépülése Somogy megyében csak a XVIII. század közepén indult el, s a század végére vett nagy lendületet [20]. A majorsági gazdaságok területi növekedése több más tényezővel együtt eredményezi a „paraszt-polgári” fejlődés végleges elakadását. A következőkben néhány jellemző statisztikát mutatunk be a jobbágháztartásokban foglalkoztatottak arányára az 1748. évi összeírás alapján.

Felhasznált adatok száma:

K ö z s é g	Háztartások száma	Családok száma	Össz-népeség
Attala	61	112	496
Kapospula	27	40	179
Marcali	142	220	1006
Somogysámszon	58	63	316
Összesen:	288	435	1997

A 435 család megoszlása:

	Szám	%
Jobbágycsalád	288	66,2
Rokon jobbágycsalád	77	17,7
Alkalmazott zsellér stb. család	70	16,1
Összesen:	435	100,0

A 70 családos alkalmazott közelebbi megnevezése: Inquilinus 26, servus 13, famulus 2, opilio 1, caupo 1, oeconomus 1, megnevezés hiányzik 2. Ezek férfi családfők. Rajtuk kívül még 20 inquilina (özvegy) családfő is szerepel, 4-nél nincs megnevezve a háztartási minőség, de a családnév alapján nem lehet rokonnak minősíteni.

A módosnak látszó jobbágyporácokon a családok mellett természetesen szolgáló legényeket és szolgáló leányokat vagyis családtagok alkalmazottakat is találunk. Ezeknek számát és arányát a következő táblázat mutatja. A gyermekek számát külön is feltüntettük, így kombinatív táblázatunk egyúttal ki-mutatja a felnőtt népesség számbeli megoszlását is.

	Szám	%	Gyermek szám	Felnőtt	
				szám	%
Jobbágycsaládok lélekszáma	1316	65,9	738	578	56,4
Rokoncsaládok „	225	11,3	109	116	11,3
Magános rokon	50	2,5	—	50	4,9
Családos alkalmazottak lélekszáma	238	11,9	124	114	11,1
Családtalan „ „	168	8,4	—	168	16,3
Összesen:	1997	100,0	971	1026	100,0

A családtalan alkalmazottak a következő megnevezésekkel szerepelnek:

Férfiak:

Inquilinus (zsellér)	9
Servus (szolga)	59
Famulus (szolga)	9
Auriga (kocsis)	3
Porcarius (kanász)	3
Sodalis (mesterlegény)	5
Tiro (inas)	6
Orphanus	1
Ismeretlen	4

99

Nők:

Inquilina (zsellérnő-özv.)	31
Ancilla (cseléd lány)	28
Serva (szolgány)	6
Ismeretlen	4
	69

A felnőtt népesség 27,4%-a a jobbágytelken élők alkalmazottja, 16,2%-a rokon, tehát 43,6%-a a felnőtt népességnek él a jobbágy családtagjain kívül a jobbágyháztartás keretei között! Ugyanakkor az is megállapítható az 1748. évi összeírásból, hogy a jobbágyháztartásoknak Attala, Kapospula és Somogysámszon esetében 1751-ben csak 61%-a kerül megadóztatásra. Ha az adóaljstromok alapján akarunk a népességre következtetni, akkor ezt az eltérést figyelembe kell venni.

Az 1748. évi összeírás elemzése is arra vet fényt, hogy a feudalizmus rendszerén belül ekkor már a jobbágyság erősen rétegzett. A feltörekvő, erősödő, módos jobbágygazdák mellett jelentős számú szegénység élt. Valószínűleg a pauperizáció előrehaladására mutat a gyermekek alkalmazása a jobbágygazdagságban. Az alkalmazott egyedülálló szolgák, cselédek közül 34,5% 17 éven aluli és 20,2% csak 14 éves vagy ennél fiatalabb.

Házak — háztartások

Az 1748. évi canonica visitatio összeírása alkalmat nyújt arra, hogy a családok számát, nagyságát pontosan meghatározzuk, differenciálva a családmaghoz tartozók és a családtörődékek körét, sőt még további elemzés is lehetséges. A háztartás nagyságának megállapítása, ahogy a mai demográfiai tudomány megkívánja, már nehezebb, de bizonyos tájékoztatást ilyen irányban is nyernünk.

A külföldi szakirodalomban és a statisztikai felméréseknél használt eljárásokat a hazai gyakorlattal összhangba hozva, az 1960. évi népszámláláskor a háztartás fogalmát a következőképpen definiálták: „Háztartáson azoknak az együtt lakó személyeknek a körét kellett érteni, akik közös lakásban, vagy ennek egy részében laknak, a hét legalább egy napján rendszerint közösen étkeznek (ebédelnek vagy vacsoráznak) és a létfenntartási költségeket közösen viselik [21].

Az 1748. évi összeírás ugyanúgy házanként történt, mint az 1784/85. évi népszámlálás. Az összeírás első rovata „*numerus domorum*”. Az attalai összeírás rovatának felirata teljesebb: „*domos suas sive magnos sive parvas habentes sive pastoricus*”. Tehát minden lakóépületnek és lakosságnak az összeírása megtörtént, beleértve a „külsőterület”-nek mondható pásztori házakat is.

Az egy házban lakók egy szám alatt kerültek összeírásra. A lakók összeírásának sorrendje majdnem ugyanaz, mint az 1784/85. évi összeíró íven. Bizonyos mértékig ezeket az összeírásokat az 1784/85. évi népszámlálás eszmei elődjének tekinthetjük. Az összeírás sorrendje a házon belül: családfő, feleség, fiú-, majd leánygyermek a korszerinti sorrendben. Ha a gyermekek közül valamelyik házas, akkor ez a nem-házas gyermekek után következik gyermekeivel együtt. Ezután a családos alkalmazott (inquilinus) következett gyermekeivel, majd a családtalan alkalmazottak. Legvégül a magános rokonokat találjuk. Az összeírásnak ez a sorrendje bizonyítja, hogy az összeírt családos zsellér nem bérlője volt a jobbágy házának, hanem alkalmazottja. Hogy együvé tartoztak és szoros kapcsolatban álltak, ezt az összeírásban látjuk. De annak megállapítására, hogy valóban „közösön étkeztek”-e, ma már nincs mód, mégis a XVIII. század közepének gazdasági viszonyait ismerve, fel lehet tételezni, hogy az egy házban élő rokon családok, még a jobbágnál dolgozó zsellér család is az esetek legnagyobb többségében nem vezetett külön háztartást.

Az elmondottak bizonyítására és az összeírás rendjének szemléltetésére egy-egy példát mutatunk be a községekből.

<i>Attala. 9. sz. ház</i>	<i>Szántó János</i>	60 éves
Felesége	Bodó Katalin	50 „
Fia	Szántó Mihály	12 „
Inquilina	Penc Katalin	46 éves (özvegy)
Fia	Varga Tamás	22 „
Fia	Varga István	15 „
Inquilinus	Varga János	27 éves
Feleség	Pető Erzsébet	22 „
Fia	Varga János	1 „
Ancilla	Szabó Ilona	12 „

<i>(K.) Pula. 11. sz. ház</i>	<i>Kelemen Márton</i>	50 éves
Felesége	Kelemen Katalin	43 „
Fia	Kelemen János	22 „
Fia	Kelemen István	10 „
Fia	Kelemen József	2 „
Fia	Kelemen Mihály	26 éves
Felesége	Gerencsér Erzsébet	22 „
Servus	Ihász Gergely	32 éves
Felesége	Tótt Judit	25 „
Leánya	Ihász Katalin	3 „
Ancilla	Kovács Erzsébet	11 éves

Marcali. 50. sz. ház	Teleki István	43 éves
	Felesége	33 „
	Fia	15 „
	Leánya	7 „
	Inquilina	Krechin Katalin 51 éves (özv.)
	Leánya	15 „
	Inquilinus	Fábos Mihály 29 éves
	Servus	Horváth János 16 éves
	Servus	Horváth György 12 éves
(S.) Sámson. 26. sz.	Kövesdi Ferenc	50 éves
ház	Felesége	Szép Judith 38 „
	Fia	Kövesdi János 13 „
	Fia	Kövesdi László 8 „
	Leánya	Kövesdi Rozália 3 „
	Ancilla	Bakonyi Erzsébet 14 éves
	Inquilina	Tőke Erzsébet 52 éves (özv.)
	Soror	Kövesdi Éva 45 éves (özv.)

Joggal feltehető tehát, hogy az esetek legnagyobb többségében az egy házban lakók közös háztartást vezettek, vagyis a ház azonosítható a mai értelemben vett háztartás fogalommal. Adataink bizonyos megfontolásokkal összehasonlíthatók az 1784/85. évi népszámlálással. Ez alkalommal megkülönböztették a „ház” és a „família” fogalmát. THIRRING GUSZTÁV rámutatott arra, hogy a „família” az adott esetben nem családot, hanem a mai értelemben vett háztartást jelent. „A népszámlálás utasításai és a felvételi nyomtatványok helytelenül használják a *család* szót.” „Voltaképpen nem a család, hanem a háztartás összeírása történt...” [22]. Az eredeti összeírási utasítás a következőket mondja: „Egy famíliához számoltatnak mindazok, és következésképpen azon egy Árkus Familia Táblájába írattnak be, valakik magoknak külön nem főznek, hanem ugyanazon egy Atyától vagy Gazdától, Gazdaasszonytól közönségesen együtt tápláltatnak, és velek egy Asztalon kenyéren vagynak, akár ezek Házások légyenek, akár nem...” [23]. Az utasítás alapján világos, hogy a famíliához a közösen együtt étkezők is hozzátartoztak, tehát eszerint a mai értelemben vett háztartásról van szó. Az 1784/85. évi népszámlálás községi adatai összehasonlítva az 1748. évi összeírással a következőt mutatja:

K ö z s é g	1784/85					1748		
	Össz-népesség (jogi)	Házak száma	1 házra eső fő	Háztartások (família száma)	1 háztartás átl. nagysága	Össz-népesség	Házak száma	1 házra esik
Attala ²⁴	698	76	9,18	125	5,50	496	61	8,13
(K) Pula	320	35	9,15	58	5,52	179	27	6,63
Marcali	1329	225	5,90	286	4,64	1006	142	7,08
(S) Sámson	598	67	8,93	125	4,78	316	58	5,45
4 község összesen:	2945	403	7,31	594	4,98	1997	288	6,99
Somogy megye ²⁵	163560	24028	6,81	31193	5,24			

A szóbanforgó községekben az egy házban lakók átlagos száma mind 1748-ban, mind 1784/85-ben több a megyei átlagnál. Az egyes községekben jelentős eltérés mutatkozik a házak lakóinak száma tekintetében. 1748-tól 1784/85-ig a változás tendenciája is eltérő. Általában emelkedik az egy házban élő lakosok száma, ugyanakkor Marcaliban jelentősen csökken. Az utóbbira az lehet a magyarázat, hogy az 1784/85-i népszámláláskor nem volt tisztázott, hogy a „nem kifejezetten lakóház rendeltetésű épületeket fel kellett-e venni vagy sem” [26]. Marcaliban jelentős szőlőművelés folyik már ebben az időben, míg itt 1784–85-ben a szőlőhegyi házakat is összeírhatták, addig 1748-ban csak kifejezetten a lakóépületeket, a „portákat”. Ezeknek az eltéréseknek a magyarázatát csak részletkutatás tisztázhatja. Az eltérések bizonyos gazdasági és társadalmi jelenségekre hívják fel a figyelmet.

Az 1784/85. évi népszámláláskor az utasítás alapján jól elkülöníthető a házon belüli háztartás, ha feltételezzük az összeírás utasításában foglaltak pontos végrehajtását. Az 1748. évi összeírás ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy az egy házban lakók között mind vérségi, mind alkalmaztatási vonatkozásban nagyon szoros a kapcsolat úgy, hogy az egy házban lakókat a mai értelemben vett háztartás fogalmához közelállónak kell tekinteni. E megfontolások figyelembevételével a házak-háztartások tagok szerinti nagysága 1748-ban a következőképpen oszlik meg:

A házak (háztartások) megoszlása a tagok száma szerint

A házak (háztartások) megoszlása a tagok száma szerint

A tagok száma	Attala	(K) Pula	Marcali	(S) Sámson	Összesen	
					szám	%
1	—	—	—	—	—	0,0
2	2	—	4	6	12	4,2
3	3	2	8	4	17	5,9
4	5	5	13	11	34	11,7
5	5	1	24	11	41	14,3
6	8	5	22	8	43	14,9
7	8	8	19	9	44	15,3
8	4	2	14	5	25	8,7
9	6	1	13	2	22	7,6
10	5	—	8	—	13	4,5
11	2	1	7	1	11	3,8
12	3	1	1	—	5	1,8
13	4	—	2	1	7	2,4
14	3	1	2	—	6	2,1
15	2	—	2	—	4	1,4
16 és több	1	—	3	—	4*	1,4
Összesen:	61	27	142	58	288	100,0

* 2 db 16 tagú ház(tartás)

1 db 18 „ „ „

1 db 21 „ „ „

A következőkben két grafikont láthatunk, elkészítésükhöz felhasználtuk a Poisson-eloszlást. A Poisson-eloszlás alkalmazását a háztartások átlagos nagyságának kiszámítására a hazai irodalomban TAMÁSY JÓZSEF végezte el [27]. Tamásy ismerve az 1784/58. évi népszámlálás alapján meghatározható háztartások (família) átlagos nagyságát (5,28), ez alapján a Poisson-eloszlás alkalmazásával kiszámította, hogy a háztartások hogyan oszolhattak meg a tagok száma szerint. Mert bármennyire is a különböző demográfiai, társadalmi és gazdasági tényezők hatásának a függvénye a háztartások tényleges nagysága, mégis van matematikai formulával kifejezhető összefüggés a háztartások átlagos nagysága és a tagszám szerinti megoszlás között. Ha ismerjük az átlagot, ebből a Poisson-eloszlás alkalmazásával kiszámíthatjuk az alapsokaság megoszlását. A Poisson-eloszlást a

$$p(x) = \frac{e^{-\lambda} \cdot \lambda^x}{x!}$$

exponenciális egyenlet fejezi ki, ahol $x=0, 1, 2, \dots$ értékeket vehet fel, $e =$ a természetes logaritmus alapja és $\lambda =$ a sokaság átlaga; alkalmazásunknál $x =$ a háztartás tagjainak különböző száma, $\lambda =$ a háztartások átlagos nagysága. Látható, hogy problémát jelent az $x=0$ eset, mert 0 tagú háztartás nem lehetséges. Ennek kiküszöbölésére TAMÁSY JÓZSEF az egyenletet transzformálta oly módon, hogy az x -et és a λ -át is eggyel csökkentette. Lett tehát $x-1=x'$ és $\lambda-1=\lambda'$, ebben az esetben a képlet a következőképpen alakult:

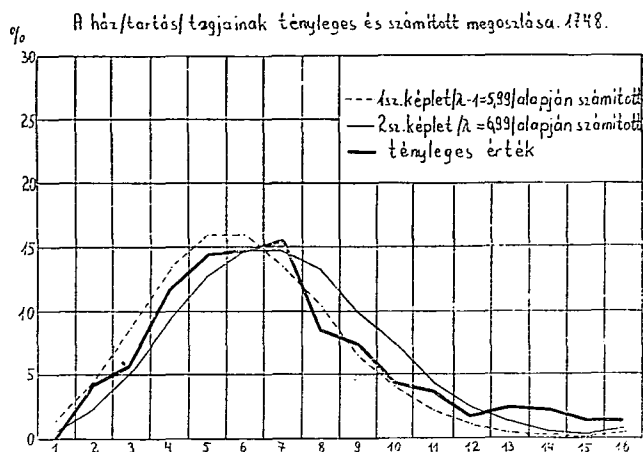
$$d(x') = \frac{e^{-\lambda'} \cdot \lambda'^{x'}}{x'!}$$

Ehhez azt lehetne hozzáfűzni, hogy a transzformáció esetünkben feltétlen érvényes, ha λ elég kis érték. (Pl. $\lambda_{1960}=3,10$). Ha λ nagyobb már 5-nél, akkor jobban megközelítjük a valóságos helyzetet akkor, ha az 1. képlettel számolunk, mivel ebben az esetben már a Poisson-eloszlásnál az $x=0$ esetén kapott valószínűségi érték rendkívül kicsi. Ezért a λ 5 vagy főként ennél nagyobb értéknél az a helyesebb, ha a transzformálást nem végezzük el.

Első grafikonunk azt mutatja, hogy az 1960. évi tényleges és az 1784/85. évi számított (2. sz. képlet) tagszámszerinti eloszláshoz képest milyen a megoszlás 1748-ban a négy somogyi községben. A két problémát azért kapcsoltuk össze, mert feltételeztük, hogy az egy házban lakók az akkori körülmények figyelembevételével a legtöbb esetben egy háztartást is alkottak. *Ez a grafikon a háztartások szétválásának folyamatát szemlélteti.*

A másik grafikonunk azt mutatja, hogy a tényleges helyzethez (1748) hogyan viszonylanak a kétféle módon számított értékek a Poisson-eloszlás felhasználásával. Az adatok kevés száma a tényleges helyzethez az ingadozás lehetőségét nagyban növeli, de így is látszik az, hogy a nem transzformált 1. sz. képlettel számított értékek a tényleges maximumot milyen jól megközelítették.

Első grafikon

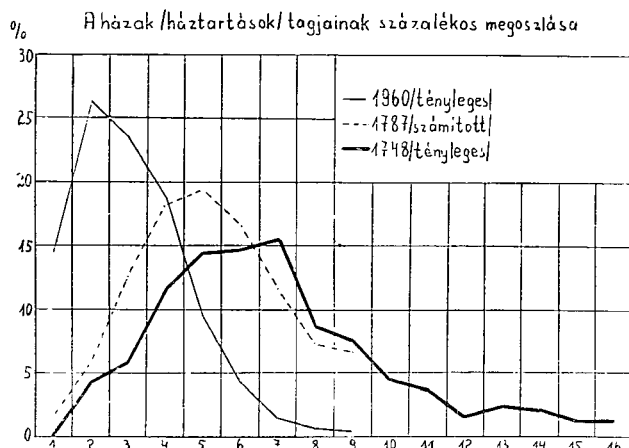

A grafikonok elkészítéséhez felhasznált értékek:

Háztartások százalékos megoszlása

A háztartás tagjainak száma	1960 országos tényleges	1787 országos számított	1748 4 somogyi közs. tényleges ház — házt.	
	3,10	5,28	6,99	A háztart. átl. nagys.
1.	14,5	1,4	0,0	
2	26,2	5,9	4,2	
3	23,7	12,7	5,9	
4	18,6	18,1	11,7	
5	9,8	19,4	14,3	
6	4,3	16,6	14,9	
7	1,7	11,8	15,3	
8	0,7	7,2	8,7	
9 és több tagú	0,5	6,9	7,6	
10			4,5	
11			3,8	
12			1,8	
13			2,4	
14			2,1	
15			1,4	
16 és több tagú			1,4	
Összesen:	100,0	100,0	100,0	

Második grafikon

A grafikon elkészítéséhez felhasznált értékek:

A ház(tartás) tagjainak száma	A ház(tartás) százalékos megoszlása 1748		
	Tényleges értékek	1. sz. képlet $\lambda - 1 = 5,99$	2. sz. képlet $\lambda = 6,99$
1	0	1,50	0,64
2	4,2	4,49	2,25
3	5,9	8,97	5,24
4	11,7	13,43	9,16
5	14,3	16,09	12,81
6	14,9	16,06	14,91
7	15,3	13,74	14,89
8	8,7	10,29	13,01
9	7,6	6,85	10,10
10	4,5	4,10	7,06
11	3,8	2,23	4,49
12	1,8	1,12	2,61
13	2,4	0,51	1,40
14	2,1	0,22	0,70
15	1,4	0,09	0,33
16 és több tagú	1,4	0,41	0,80
Összesen:	100,0	100,00	100,00

A Poisson-eloszlás alkalmazásával kapcsolatban összegezésül annyit, hogy az esetünkben adott gyakoriságok kiszámítására kiválóan felhasználható, a valószínűséget igen jól megközelíti. Ha az átlag pl. 3,10, mint 1960-ban, akkor jó a transzformálás; 1784/85-ben: 5,28, ekkor már kérdéses, hogy el kell-e végezni

a transzformálást, az 1748-as 6,99 vagy ehhez hasonló háztartási átlagnál már feltétlenül transzformálás nélkül kell ezt az egyenletet használni.

Befejezésül a házak lakottságával kapcsolatban azt kell megállapítanunk, hogy ezek az igen kicsiny, szalmatető, vályogból készült házak igen-igen zsúfoltak. Ilyen zsúfolt együttlakás a járványoknak, a betegségeknek melegágya volt. Mint előző statisztikánkban már láthattuk, ez a helyzet 1748-tól 1785-ig nem javult, hanem romlott. Az, hogy hány család lakott egy ilyen falusi házban, jól szemlélteti ezt a zsúfoltságot. A családok száma persze még kiegészül a családtöredékek és az önálló alkalmazottak számával.

Házak a családok száma szerint

	Attala	(K.) Pula	Marcali	(S.) Sámszon	Összesen	%
Egy család	27	16	84	53	180	62,5
Két „	19	9	43	5	76	26,4
Három „	13	2	11	—	26	9,0
Négy és több „	2	—	4*	—	6	2,1
Összesen:	61	27	142	58	288	100,0

* Egy 5 családdal lakott ház.

A családok

A családok átlagos lélekszámának megközelítő pontosságú ismerete is a rendszeres statisztikai felvételek előtti időszak népességszámának meghatározását, a természetes szaporodás mértékére való következtetést segítheti. Sajnos még az első magyarországi népszámlálás (1784–1785) adatai sem nyújtanak erre felvilágítást. A legrégebb időtől a XIX. század második feléig terjedően állandóan vitatott kérdés, hogy mennyi lehetett a családok átlagos lélekszáma. E népesedési kérdés abban a vonatkozásban is jelentős, hogy a XVIII. század közepén a gazdasági és egyéb megfontolások nem hatottak a születés-korlátozás irányában. A somogyi helyzet ismeretében állíthatjuk, ha a család a termelőeszközök minimumával rendelkezett, akkor a sokgyermekes család anyagi jóléte, legalábbis anyagi, megélhetési biztonsága növekedett. Ekkor még volt lehetőség új területeknek a termelésbe való bevonására, volt még lehetőség a jobbágyi telki állomány bővítésére, új jobbágytelek kialakítására. A XVIII. század közepén a mortalitás volt az egyedüli, ami a népességnövekedésnek határt szabott. Ha tehát a XVIII. század közepén az átlagos családnagyságot jól meg tudjuk határozni, lényegében a korábbi évszázadok családnagyságára is támpontot nyertünk.

Az 1748. évi összeírás alapján mód nyílik a családok összetételének a modern statisztikai elvek alapján történő elemzésére. Először is azt kell tisztázni, hogy mit értünk családon. Az 1960. évi népszámláláskor alkalmazott elveket TAMÁSY JÓZSEF összegezte [28]. „A család fogalmának meghatározására vonatkozó nézetek lényegében abban különböznek egymástól, hogy a családot most

már szűkebben vagy tágabban értelmezik. A szűkebb vagy tágabb értelmezés közelebből azt jelenti, hogy egymással rokonsági kapcsolatban álló személyek milyen csoportját, összetételét tekintjük családnak. Első kérdés, ami itt felmerül, a rokonsági kapcsolat értelmezése.” „A családot lényegében rokonszemélyek különböző összetétele alkotja. Ha ez az összetétel csak a házaspárokra vagy a házaspárra és nem-házas gyermekeire korlátozódik, akkor *családmag* vagy *szűkecsalád* az elnevezés.” „Nem változtat az összetétel családmag jellegén az sem, ha nem-házas gyermekkel elhalálozás, válás vagy egyéb ok miatt csak az egyik szülő él együtt.” Tehát ez is családmagnak számít. „*Családtöredék* a gyűjtő neve mindazoknak a személyeknek, akik családi kapcsolat nélkül élnek, mint pl. az egyedülállók vagy az olyan rokon személyek, akik nem alkotnak családmagot (pl. testvérek), az utóbbiakra a *részcsalád* megjelölést használjuk.”

„Nálunk a köztudat a család szélesebbkörű értelmezését fogadja el. Ennek részben tradicionális okai vannak, részben a jelenlegi életviszonyok is indokoltak.” Ezek alapján a család fogalmi tisztázása, a felvételtörténet gyakorlati alkalmazása a következő elvre épült: „A család a háztartási vagy vérségi felmenő, lemenő és oldalági rokonsági, továbbá örökbefogadási kapcsolatban tény-

1 7 4 8	Attala	(K.) Pula	Marcali	(S.) Sámszon	Össz.	%
Családok száma	112	40	220	63	435	—
Ebből:						
Házaspár gyermek nélk.	19	8	39	8	74	15,3
„ gyermekkel	81	28	145	46	300	61,8
Egy szülő gyermekkel	12	4	36	9	61	12,6
Családtöredékek száma	13	—	33	4	50	—
Ebből:						
Részcsaládok	5	—	11	2	18	3,7
Egyedülállók	8	—	22	2	32	6,6
						100,0
Családok és családtör.	125	40	253	67	485	
Ebből családok %-ban	89,6	100,0	86,9	92,5	89,7	
29						
1960						
Családok száma	345	215	2092	367	3019	—
Ebből:						
Házaspár gyermek nélk.	158	94	614	109	975	27,6
„ gyermekkel	154	103	1157	170	1584	44,8
Egy szülő gyermekkel	33	18	321	88	460	13,0
Családtöredékek száma	42	19	389	63	513	—
Ebből:						
Részcsaládok	1	1	27	9	38	1,1
Egyedülállók	41	18	362	54	475	13,5
						100,0
Családok és családtör. sz.	387	234	2481	430	3532	
Ebből családok %-ban	89,1	91,9	84,3	85,3	85,4	—

legesen együttlakó személyek közül a családmag tagjainak és a családmaghoz tartozó, de külön családmagot nem alkotó rokonok köre.”

Bár az 1960. évi népszámláláskor e szélesebbkörű elvet alkalmazták, a felvétel úgy készült, hogy a család egész összetétele a statisztikai táblázatok tükrében világosan előttünk áll. A felvétel alapján megállapítható a következő:

1. A családok száma (az ún. családmag vagy szűkcsalád)

Típusai: a) gyermektelen házaspár

b) házaspár nem házas gyermekkel (gyermekkel)

c) egy szülő (apa vagy anya) nem házas gyermekkel (gyermekkel)

2. A családhoz tartozó családtöredékek száma

Típusai: a) részcsalád

b) egyedülálló.

A családok ilyen értelmű differenciált megkülönböztetésére is alkalmat ad 1748. évi összeírás. Így az 1748. évi helyzet tökéletesen összehasonlítható az 1960. évi népszámláláskor fennálló helyzettel.

Országos összehasonlítás

Család összetétel	Százalékos megoszlás		
	1748 4 somogyi község	1949 ³⁰ Országos	1960 ³⁰ Országos
Házaspár gyermek nélkül	15,3	22,5	25,8
Házaspár gyermekkel	61,8	50,7	47,3
Egy szülő gyermekkel	12,6	10,8	11,4
Családok együtt	89,7	84,0	84,5
Részcsaládok	3,7	1,6	1,2
Egyedülállók	6,6	14,4	14,3
	10,3	16,0	15,5

Ezekkel az adatokkal kapcsolatban még azt is látnunk kell, hogy a XVIII. században igen magas a halandóság. Egyik település anyakönyvi adatokon nyugvó elemzése azt mutatta, hogy a XVIII. század második felében a megszületett gyermekeknek csak a 40–45%-a érte meg a házasságkötési kort [31]. A magas halandóság miatt gyakran előfordult, hogy a házasságkötés után született gyermekek közül csak a második vagy a harmadik maradt életben. Ennek ellenére a vizsgált négy somogyi községben viszonylag kevés az olyan család, ahol nincs gyermek. Az „egyszülő gyermekkel” kategória aránya szintén a halálozások miatt magas. A családtöredékek 76%-a özvegy. (50-ből 38). „Pártában maradt leány” vagy „agglegény” ritka, mint a fehér holló. A gyermekkel élő özvegy szülők túlnyomó többségénél (82%) anya az „egy szülő”. Ez az összes családok (435 családból 50) 11,5%-a, ami azt jelenti, hogy kb. minden

kilencedik családban nő a családfő. Az arányok ilyen tekintetben hasonlóak a maiakhoz. Az 1960. évi népszámláláskor Somogyban minden nyolcadik családban nő a családfő, az összes családok 13%-ában [32].

Gyermekek száma családonként
(Csak a családmagot figyelembe véve)

	Attala	(K.) Pula	Marcali	(S.) Sámsón	Összesen	%
Családok száma	112	40	220	63	435	—
Gyermektelen család	19	8	39	8	74	17,0
1 gyermek	25	8	46	14	93	21,4
2 „	32	7	48	14	101	23,2
3 „	14	7	35	14	70	16,1
4 „	10	3	29	4	46	10,6
5 „	10	6	11	7	34	7,8
6 „	—	1	7	2	10	2,3
7 „	1	—	3	—	4	0,9
8 „	1	—	2	—	3	0,7
Összes gyermekek száma	236	91	497	147	966	100,0
A családban élő gyermekek átlagos száma	2,10	2,27	2,26	2,33	2,22	—
A családnag összes lélekszáma	446	167	902	264	1779	—
A családmag átlagos nagysága	3,98	4,17	4,10	4,19	4,09	—

Az adatok összesítésének egyik feltűnő eredménye, hogy a közhiedelemmel ellentétben a korábbi évszázadok családjai nem voltak annyira népesek, mint ezt eddig feltételezték. Nem azért, mert nem született gyermek, hanem azért, mert az életkörülmények, az egészségügyi viszonyok olyan rosszak voltak, hogy megakadályozták a nagyobb létszámú család kialakulását. A csecsemő, — a gyermekhalandóság rendkívül magas, az átlagos életkor rendkívül alacsony. Erre a kérdésre már utaltunk.

Ezeknél az eredményeknél még valamit figyelembe kell venni, bizonyos kiegészítést kell tennünk.

Egyik kiegészítés az, hogy a „családmag” — hoz hozzászámítjuk létszámában a család töredék tagjait. Így megkapjuk az 1960. évi népszámlálás értelmében vett családnagyságot.

Másik kiegészítés az, ha hozzávesszük a jobbágyháztartásban dolgozó szolgákat, cselédeket, akik 17 évesek, vagy ennél fiatalabbak. Ezeket még gyermekeknek tekinthetjük, ők egy másik „családmag” kiszakadt tagjai.

A harmadik kiegészítés még az lehet, ha a jobbágháztartás minden önálló alkalmazottját hozzászámítjuk a családhoz. E harmadik variáció esetében már a mai értelemben vett „háztartás” fogalmához közelítünk, csak még annyiban nem érvényes a háztartás fogalma, hogy nem tudjuk, hányan vezetnek közös háztartást az egy házban lakó rokon vagy zsellér családok közül.

Az egyes variációkat egymástól elkülönítve a következő képet kapjuk:

	Attala	(K.) Pula	Marcali	(S.) Sámson	Összesen
Családmag(ok) száma	112	40	220	63	435
Család(mag)ok összes lélekszáma	446	167	902	264	1779
Családtörödékek száma	13	—	33	4	50
Összes lélekszám	459	167	935	268	1829
A családok átlagos nagysága	4,10	4,17	4,25	4,25	4,20
A családok összes lélekszáma	459	167	935	268	1829
17 évesek és aluliak lélekszáma	16	2	21	18	57
A gyermek alkalmazottakkal bővített családok lélekszáma	475	169	956	286	1886
A bővített család átlagos nagysága	4,24	4,22	4,34	4,54	4,33
A gyermek alkalmazottakkal bővített családok lélekszáma	475	169	956	286	1886
Egyedülálló alkalmazottak száma (17 éven felüliek)	21	10	50	30	111
Összes lélekszám	496	179	1006	316	1997
Átlagos nagyság	4,43	4,47	4,57	5,02	4,59

Adataink azt mutatják, hogy a XVIII. század közepén a családok átlagos lélekszáma semmiképpen sem haladhatta meg a 4,5-et, de a 4-et feltétlenül túllépte.

A gyermekek átlagos lélekszáma a családmagok esetében 2,22 volt. Ehhez kiegészítésül csak a 17 éven aluli alkalmazásban álló gyermekeket vehetjük. ($966 + 57 = 1023$). Az átlagos lélekszám ebben az esetben is csak 2,35.

Ezekre az adatokra támaszkodva állíthatjuk, hogy igazolódtak TAMÁSY JÓZSEF újabb számításokon alapuló feltételezései, melyek szerint az 1784/85. évi népszámláláskor "... a háztartások átlagos nagyságát reprezentáló 5,28

főből 3-at a gyermekekre számítunk, ez felső határnak tekinthető.” [33] Itt nem a családról, hanem a háztartásról van szó. De a családmaggal kapcsolatos kutatási eredményünket egyszerű aránypár felállításával vonatkoztathatjuk az 5,28-as háztartásokra is. Ha a 4,09-ből 2,22 gyermek, akkor 5,28-ból 2,86 a gyermek, ha a magasabb, 2,35-ös átlagot veszem figyelembe (megfelelően megemelve a családok lélekszámát), akkor is az 5,28-ból csak 2,94-et számíthatunk gyermekekre. Tehát TAMÁSY JÓZSEF elméleti fejtegetését és számításait a korabeli adatokon nyugvó feltárás igazolta.

A XVIII. századi adatok feldolgozásában a mai statisztikai szempontokat alkalmaztuk, így adataink összehasonlíthatók a mai felmérésekkel. A nagymértvű mortalitás ellenére is jelentősen több a gyermek az egyes családokban, mint ma. Néhány összehasonlítás erre vonatkozóan:

1 7 4 8	Attala	(K.) Pula	Marcali	(S.) Sámson	Összesen	%
Családok száma	112	40	220	63	435	
Gyermektelen cs.	19	8	39	8	74	17,0
1 gyermek	25	8	46	14	93	21,4
2 „	32	7	48	14	101	23,2
3 „	14	7	35	14	70	16,1
4 és több gyermek	22	10	52	13	97	22,3
						100,0
Gyermekkel élő családok száma	93	32	181	55	361	
Összes családok %-ában	83,0	80,0	82,3	87,3	83,0	—
1960 ^{3,4}						
Családok száma	345	215	2092	367	3019	—
Gyermektelen cs.	158	94	614	109	975	32,3
1 gyermek	133	80	819	137	1169	38,7
2 „	44	32	472	76	624	20,7
3 „	9	7	127	29	172	5,7
4 és több gyermek	1	2	60	16	79	2,6
						100,0
Gyermekkel élő családok száma	187	121	1478	258	2044	
Összes családok %-ban	54,2	56,3	70,7	70,3	67,7	

A gyermektelen családok száma a vizsgált somogyi községekben nagyban megnövekedett a XVIII. század óta. Még az egy gyermekes családok is aránylag jóval röbben vannak 1960-ban, mint 1748-ban. Nemcsak sokgyermekes család van kevesebb ma, hanem egyáltalában sok a gyermektelen és az egy-

gyermekes család. A két-gyermekes családok majdnem hasonló arányban vannak, a három és több gyermekesek tízszer annyian voltak 1748-ban mint 1960-ban. Ez az összehasonlítás a községek vonatkozásában történt, de hasonló a kép, ha a megyei vagy országos adatokat vetjük össze.

A családok százalékos megoszlása

	1748 4 somogyi község	1949		1960	
		Somogy megye ³⁵	országos ³⁶	Somogy megye ³⁵	országos ³⁶
Gyermek nincs	17,0	29,9	26,8	34,3	30,6
1 gyermek	21,4	33,6	31,7	35,3	34,8
2 „	23,2	21,2	21,8	20,6	21,6
3–5 „	34,5	13,9	17,5	9,1	12,1
6 és több gyerm.	3,9	1,4	2,2	0,7	0,9
Összesen:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A mai Somogy megye népesedési mutatói az országos átlag alatt vannak. A születésekben megmutatózó csökkenő tendencia már egy évszázada megindult, de az utóbbi években volt különösen erős. E csökkenő tendencia következménye, hogy a családok átlagos gyermekszáma a viszonylag nem magas 1748-i 2,22-ről 1949-re 1,5-re és 1960-ra 1,3-ra esett [36].

Tanulmányunk értékelni próbálta a veszprémi püspöki levéltárban található 1748. évi összeírásokat. Kellő elemző munka után kiválaszthatók voltak azo ka helységek, amelyekben a felvétel teljesnek tekinthető. Ezek az adatok megbízhatóan tájékoztattak bennünket egy kisebb terület népesedéséről, a családok átlagos lélekszámáról, a családokban élő gyermekek számáról. A háztartások átlagos nagyságára, a jobbágyság rétegződésére is értékes tájékoztatást nyertünk. Tekintettel arra, hogy egy igen gondos, részletes összeírási anyagról van szó, a forrás történetkutatói kiaknázását nem tekintem lezártnak.

JEGYZETEK

- [1] A XVIII. század eleji magyarországi népesség lélekszámára DÁVID ZOLTÁN: az 1715–20. évi összeírás című tanulmánya volt újabban a legjelentősebb. (A történeti statisztika forrásai. Bp. 1957.) Legújabban „Magyarország történeti demográfiája” című kötet (Szerk. KOVACSICS JÓZSEF. Bp. 1963.) igen értékes tanulmányokkal tekinti át Magyarország népességének számbeli alakulását GYÖRFFY GYÖRGY, SZABÓ ISTVÁN), de ebben a kötetben PÁPAI BÉLA tanulmánya a XVIII. század népesedéséről a további részletkutatások hiányában újabb eredményt nem hozott.
- [2] KOVÁTS ZOLTÁN — Cs. TÓTH PÉTER, Csurgói jobbágy-családok demográfiai viszonyai (1720–1950). Történeti Statisztikai Évkönyv 1961/62. 48–89.
- [3] Veszprémi Püspöki Levéltár. Visitationes Canonicae. Nagygomba. Següsd. Districtus 1784. — Attala. Kaposvári Districtus 1784. Somogysámsón. Següsd Districtus. 1784.
- [4] A (Szentviszlói) Deseő család 1609-ben nyer adománymegerősítést Nagygomba községre és Kelevíz pusztára. Az összeírásban említett Deseő József 1774-ig kanizsai járási főszolgabíró, apja stallumát örökölte. A család a megye kisebb birtokosai közé tartozott, egy 1772 körül kelt nemesi összeírás szerint Nagygombán és Kelevízen 9 4/8 sessio és 1 zsellérház volt a számontartott birtokuk.) Somogy megye községeinek járások és földesurak szerint csoportosított adóösszehasonlítási kimutatása. Kaposvári Állami Levéltár.

- Conscr. variae. 1712—1774. — BARANYI BÉLA, Somogy vármegye nemes családjai. Somogy vármegye. (Szerk. CSÁNKI DEZSŐ.) 613.
- [5] Kaposvári Állami Levéltár. Conscr. animarum, pecorum, facultatum 1712—1773. I—III. 1. sz. kat. szám.
- [6] KOVÁTS ZOLTÁN, Somogy megye népesedéstörténetének néhány kérdése a XVIII. században. Emlékkönyv a Kaposvári Állami Közgazdasági Technikum jubileumáról. (Szerk. PINTÉR JÓZSEF). Kaposvár 1962.
- [7] Az első magyarországi népszámlálás (1784/87). Szerk. DANYI DEZSŐ és DÁVID ZOLTÁN Bp. 1960.
- [8] O. L. Esterházy család budapesti levéltára. 1695: Rep. Csomószám: 393. Fasc. 13.
- [9] O. L. et C. Fasc. 38/20.
- [10] K. Á. L. Conscr. animarum stb. 51. kat. sz.
- [11] K. Á. L. Conscr. animarum stb. 53. kat. sz.
- [12] ACSÁDY IGNÁCZ, Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Magyar Stat. Közl. Újfolym. XII. Bp. 1896. 113—5.
- [13] K. Á. L. Conscr. animarum stb. 53. kat. sz.
- [14] K. Á. L. Conscr. fatalitatum 1726/1754. 144. és 142. kat. sz.
- [15] K. Á. L. Conscr. animarum stb. 65. kat. sz.
- [16] Az első magyarországi népszámlálás: Attala 138—9; MARCALI 142—43; (K.) Pula, (S.) SÁMSON 144—5.
- [17] 1960. évi népszámlálás. 3. 1. kötet. Somogy megye. 39—40.
- [18] Somogysámsón. R. kat. anyakönyv. Az anyakönyv vezetése 1743. augusztus 24-én kezdődik a kereszteleési bejegyzésekkel. A házasságkötési és halotti rész vezetése csak az 1760-as évektől válik rendszeressé.
- [19] Attala. A XVII. században két helység volt: Rácz-Attala és Magyar-Attala. 1726-ban gróf Nádasdy László csanádi püspöké, majd 1733-ban a székesfehérvári custodiatusé. Kapospula. A XV. század második felében a Laki Thuz család birtoka. Az 1563. évi török kincstári adójegyzék említi 30 adóköteles házzal. 1715-ben gróf Esterházy József élt. 1726-tól az Esterházy-féle hitbizományhoz tartozott. Marcali. Az 1573—74. évi török adóajstrom a község több részét sorolja fel (Újfalú, Felsőutca vagy Banács utca, Alsóutca, Eresznek). A Náhie (járás) székhelye volt. 1677-ben Széchenyi György kalocsai érsek nyerte el a királytól. A XVIII. században a Széchenyi család birtoka. Somogysámsón. Első ízben egy 1533. évi egyezség levélben fordul elő. Az 1563. évi és 1580. évi török adóajstrom is említi. 1660-ban az óbudai prépostság birtokaként a nagyszombati kollégium fenntartására fordították.
- [20] T. MÉREY KLÁRA, Somogy megye mezőgazdasága. 1790—1848. Kaposvár 1962.
- [21] TAMÁSY JÓZSEF, A család a háztartás fogalma, összefüggései és az 1960. évi népszámlálás család- és háztartásfelvételének alapelvei. Demográfia, 1960. 2. sz. 197.
- [22] THIRRING GUSZTÁV, Magyarország népessége II. József korában. Bp. 1938. 27.
- [23] Az első magyarországi népszámlálás.
- [24] Az első magyarországi népszámlálás. Attala 138. (K.) Pula 144., Marcali 142., (S.) Sámson 144.
- [25] Az első magyarországi népszámlálás 52.
- [26] Az első magyarországi népszámlálás. 8.
- [27] TAMÁSY JÓZSEF, az 1784—87. évi első magyarországi népszámlálás család- és háztartásstatistikai vonatkozásai. Demográfia. 1963. 4. sz. 532.
- [28] TAMÁSY JÓZSEF, A család és háztartás fogalma stb. (i. m.) 194—6.
- [29] 1960. évi népszámlálás. 3. 1. kötet. Somogy megye személyi és családi adatai. Attala, Kapospula 209. p., Marcali, Somogysámsón 210. p.
- [30] 1960. évi népszámlálás. 2. kötet. 20. (Az 1°/_o-os képviseleti minta eredményei.)
- [31] KOVÁTS ZOLTÁN — Cs. TÓTH PÉTER, Csurgói jobbágy-családok stb. I. m. 78.
- [32] 1960. évi népszámlálás. 3. 1. kötet Somogy megye. 16.
- [33] TAMÁSY JÓZSEF, Az 1784—87. évi ... I. m. 503.
- [34] 1960. évi népszámlálás. 3. I. Somogy megye stb. Attala, Kapospula 220. Marcali, Somogysámsón 222.
- [35] 1960. évi népszámlálás. 3. I. Somogy megye. 16.
- [36] 1960. évi népszámlálás. II. I. m. 20.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ДЕРЕВЕНЬ ОБЛАСТИ ШОМОДЬ В 1748 Г.

З. Коватиш

Данная работа показывает источники, до сих пор не разработанные в исторической статистике.

Это перепись населения связывающаяся к церковным запискам, находящимся в Епископском Архиве Веспрема.

Это епископство распространяется на несколько областей и касается почти каждого жителя. С помощью метрических книг критический разбор раскрывает ценности исторической демографии переписи.

Подробная разработка распространяется на четыре деревни Шомодь (Аттала, Капошпула, Марцали, Шомодьшамшон) в 1748 г. Это и есть самое древнее поименное данное.

На основе итоговых данных для демографических отношений характерны следующие данные:

Семьи:	Типы семей	%
	Супруги без детей	15,3
	Супруги с детьми	61,8
	Родитель с детьми	12,6
	Фрагментальная семья	3,7
	Одинокие	6,6
		<hr/> 100,0
	Число детей по семьям	%
	Семья без детей	17,0
	1 ребенок	21,4
	2 ребенка	23,2
	3 ребенка	16,1
	4 и больше детей	22,3
		<hr/> 100,0

Среднее число детей живущих в семье: 2,22

Средняя величина узкой семьи :4,09

Среднее число членов семей в 18 в не мог превышать 4,5 но 4 обязательно переступило.

Среднее число домов (домашних хозяйств):6,99.

Статья занимается применением экспоненциальных уравнений, выражающих разезд-, „Пошшон” в исторической демографии.

Подробная перепись церковных записок дает возможность для рассматривания общественного наложения и в первой очереди для рассматривания дифференциации крестьянства.

Течение обнищания показывает то, что 27,4% взрослого населения служащие на крепостном участке земли.

BEVÖLKERUNGSVERHÄLTNISSE DER GEMEINDE DES SOMOGYER KOMITATS IM JAHRE 1784

Von

Z. Kováts

Der Aufsatz stellt einen in der Geschichtsstatistik bisher unbekannten Quellentyp dar. Dieser Typ ist eine Konskriptionsserie der Visitationsprotokolle (Visitationes canonicae) des Veszprémer bischöflichen Archivs. Es betrifft beinahe jeden Bewohner des Veszprémer Bistums, das mehrere Komitate umfasst. Die quellen-kritische Analyse der Matrikeln deckt die historisch-demografischen Werte der Konskription auf. Die ausführliche Bearbeitung bezieht sich auf vier Somogyer Gemeinde (Attala, Marcali, Kapospula, Somogysámsón) aus dem Jahre 1748. Das ist das älteste, dem Namen nach detaillierendes Dokument.

Für die Bevölkerungsverhältnisse sind die folgenden Angaben kennzeichnend.

Die Typen der Familien		%
Familien:	Ehepaar ohne Kinder	15,3
	Ehepaar mit Kindern	61,8
	Nur Vater oder nur Mutter mit Kind	12,6
Bruchteile:	Familienbruchteile	3,7
	Alleinstehende	6,6
		100,0
Kinderzahl in den Familien		%
Kinderlose Familien		17,0
	Familien mit 1 Kind	21,4
	Familien mit 2 Kindern	23,2
	Familien mit 3 Kindern	16,1
	Familien mit 4 u. noch mehreren Kindern	22,3
		100,0

Die durchschnittliche Zahl der in Familie lebenden Kinder: 2,22

Die durchschnittliche Grösse des Familienkerns: 4,09

Die durchschnittliche Zahl der Familienangehörige war in dem 18. Jahrhundert bestimmt nicht grösser als 4,5, aber grösser als 4,00. Die durchschnittliche Zahl der Mitglieder eines Haushaltes: 6,99

Der Aufsatz beschäftigt sich mit der Poisson-Verteilung darstellenden Anwendung der Exponentialgleichung in der Geschichtsdemographie. Die eingehende Konskription der kirchlichen Visitationsprotokolle bietet Gelegenheit zu der Untersuchung der Gesellschaftsschichten, besonders der Schichtung der Leibeigenschaft. Den Verarmungsprozess macht die folgende Zahl veranschaulicht: 27,4% von den Erwachsenen der Bevölkerung sind Angestellten der Fronhöfe.